

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК КРИТЕРІЙ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СЛІДЧОГО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

АНДРОСЮК В.Г.

кандидат психологічних наук, професор,

провідний науковий співробітник наукової

лабораторії з проблем психологічного забезпечення

Національна академія внутрішніх справ

М.Київ, Україна

Радикальна перебудова правоохоронної системи в сучасній Україні з необхідністю стосується діяльності Національної поліції та її основних фахових напрямів, чільне місце серед яких займає досудове розслідування правопорушень. Особливої гостроти при цьому набула проблема формування професійного осередку слідчих, від ефективної роботи яких суттєво залежить прийняття адекватних правових, зокрема – судових, рішень. Досудове розслідування в переліку фахових напрямів Національної поліції України є найбільш інформаційно-насиченим, таким, яке потребує залучення до пошуку, опрацювання і використання кримінально-значущої інформації усього психологічного особистісного потенціалу слідчого. Саме цим зумовлюється особливий інтерес слідчої практики і фахової юридичної освіти до сучасного наукового доробку професійної психології в контексті пошуку ефективних технологій професійного відбору найбільш придатних до слідчої діяльності особистостей, психологічний профіль яких релевантний вимогам досудового розслідування як діяльності загалом і, зокрема, його інформаційній складовій.

Сучасні інформаційні технології, які широко впроваджуються в поліцейський прaxis, з необхідністю передбачають сформованість у слідчого розвиненої інформаційної компетентності – психічного новоутворення, що характеризує спроможність суб'єкта ефективно та якісно переробляти значні

обсяги інформації. Інформаційна компетентність – системна якість, яка зумовлюється та детермінується базовими особистісними диспозиціями, чільне місце серед яких належить **ціннісним орієнтаціям** особистості слідчого.

Загалом проблема цінностей завжди була і залишається предметом філософської та соціальної думки. Ціннісно-буттєвий підхід історично зумовлював світоглядні філософські позиції з'ясування сутності людини, її ролі в суспільстві і природі (Б.Спіноза, І.Кант, Ф.Ніцше), ціннісно-нормативний – генезу правової дійсності (Конфуцій, М.Вебер, Т.Парсонс), ціннісно-орієнтаційний – формування мотиваційних тенденцій та спрямованості особистості (М.Бердяєв, Т.Гоббс, Е.Дюркгейм). Ціннісно-орієнтаційний підхід становить найбільш вагомий науковий інтерес в зв'язку з необхідністю опрацювання дієвих засобів формування у майбутніх слідчих орієнтованості на інформаційний пошук, позитивної мотивації на всебічний розвиток інформаційної компетентності.

Поняття цінностей та ціннісних орієнтацій в сучасному психологічному знанні допоки не отримали однозначної інтерпретації. Відомий польський соціальний психолог Я.Ю.Щепанський [2] наводить деякі, найбільш вживані тлумачення поняття «цінність». Так, цінністю можна вважати будь-який матеріальний або ідеальний предмет, ідею чи інституцію, стосовно чого індивіди або спільноти виявляють повагу, надають важливу роль. З іншого боку, цінність – це об'єкти чи їх стани, які гарантують особистості психічну рівновагу, викликають почуття задоволення, виконаного обов'язку. Врешті, цінність виступає регулятором людської поведінки, вмотивовує особу на досягнення досконалості в діяльності.

Д.О.Леонт'єв виокремлює три базові форми існування і ролі цінностей: цінності як суспільні ідеали; предметно втілені цінності та цінності як модель, що скеровує і упорядковує життя особистості [3]. Науковець М.В.Шевчук [4] цінністю визначає цінність як поняття, що фіксує позитивне и негативне значення суб'єкта чи явища, а ціннісні орієнтації – як відносно стійку спрямованість потреби особистості на конкретну групу цінностей. С.С.Бубнова

[5] в системі ціннісних орієнтацій особистості виокремлює три ієрархічні рівні. До першого вона відносить найбільш узагальнені духовні, соціальні та матеріальні цінності. Другий рівень становлять цінності , які закріплюються в життєдіяльності і виявляються як властивості людини. Врешті, третій рівень становлять способи поведінки особистості як засоби реалізації і закріплення цінностей-властивостей. Вітчизняний психолог І.Д.Бех [6] пропонує під особистісними цінностями розуміти усвідомлені смислові утворення особистості. Таким чином, цінностями можна вважати індивідуально інтегровані суспільні принципи взаємодії із середовищем, а ціннісними орієнтаціями – систему переконань особи щодо їх важливості, необхідності прагнення і оволодіння ними.

Мета проведеного нами психологічного дослідження полягала у експериментальному з'ясуванні місця і ролі ціннісних орієнтацій особистості слідчого у становленні та розвитку інформаційної компетентності.

Основними завданнями дослідження нами було встановлено:

- виявити структуру цінностей та ціннісних орієнтацій у інформаційно компетентних та інформаційно некомпетентних слідчих Національної поліції України;
- встановити динаміку ціннісних орієнтацій в процесі становлення інформаційної компетентності слідчих;
- окреслити перспективні інформаційні компетенції в оптимізації інформаційно-пошукової діяльності слідчих.

Ціннісним орієнтаціям особистості притаманна, як зазначає І.Д.Бех [5], характеристика проактивності. Тобто, поведінка людини виявляє залежність від прийняття конкретних рішень, особа приймає відповідальність за власне життя, спроможна підкоряти почуття цінностями за власним вибором, ініціює життєдіяльність і за неї відповідає. Ціннісні орієнтації, виконуючи селекційну функцію щодо напрямів діяльності людини, здійснює відповідний вплив на функції цілепокладання, прогнозування, планування, самоорганізації, контролю і корекції поведінки, комунікації тощо. Зазначені функції безсумнівно

притаманні інформаційно-пошуковій діяльності слідчого [7,8], що й визначає актуальну необхідність діагностики розвитку професійно-важливих якостей особистості, необхідних для ефективної реалізації цих функцій [9,10]. Крім того, ціннісні орієнтації відіграють певну роль у детермінації мотивації через консолідацію спрямованості слідчого на життєві цілі, ідеали, прагнення тощо [11].

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження обрано концепцію ціннісних орієнтацій американського психолога М.Рокича [Див.12], який під цінністю розумів стійке переконання, що певний стиль поведінки або кінцевий стан існування людини переважає в особистісному або соціальному сенсі альтернативний стиль поведінки або принципи існування. Відповідно система цінностей особистості – це укорінена впорядкована сукупність переконань, що стосуються більш прихильних стилів поведінки або станів існування відповідно континууму їх відносної важливості. Інакше кажучи, цінності, за М.Рокичем, – це надважливі цілі, яких прагне досягти людина та її бачення способів їх досягнення.

Вирізняючи два типи цінностей – термінальні та інструментальні, вчений під термінальними розумів переконання особистості про цілі, яких вона прагне досягти (щастя, свобода тощо), а під інструментальними – уявлення про прийнятні способи досягнення цілей (чесність, принциповість, відповідальність тощо). Загалом, автор виокремлював вісімнадцять термінальних та інструментальних цінностей.

В дослідженні нами виокремлено дві репрезентативні вибірки слідчих Національної поліції – інформаційно-компетентних (з досвідом роботи понад 5 років), яким притаманні високі показники пошуку, селекції та використання інформації з розслідуваних справ та недостатньо компетентних (з досвідом роботи до 5 років), в роботі яких спостерігаються недоліки щодо вищезазначених показників. Диференційні особливості обстежених слідчих стосовно успішності інформаційно-пошукової діяльності виявлено за допомогою низки референтних методик, зокрема:

- багатофакторного опитувальника Р.Кеттелла (фактори С «Емоційна рівноваженість», F«Стриманість» та G«Організованість, стабільність»);

- метод переробки текстової інформації «ДІТЕКС»;

- опитувальник ціннісних орієнтацій М.Рокича.

Результати обстеження дозволили констатувати наявність у інформаційно-некомпетентних слідчих, порівняно з досвідченими працівниками, емоційної нерівноваженості у ситуаціях інформаційної взаємодії з її носіями. Крім того, їм також притаманна недостатня організованість та наполегливість у пошуку інформації. Водночас, при переробці текстової інформації, недостатньо компетентні слідчі швидше її опрацьовували, але, на відміну від інформаційно-компетентних колег, припускались значно більшої кількості помилок щодо розуміння професійно-спрямованого тексту.

Аналіз даних, отриманих за допомогою опитувальника М.Рокича, дозволив достатньо повно окреслити структуру ціннісної сфери осіб досліджуваних категорій, зокрема, термінальних цінностей – орієнтованості на цілі індивідуальних та професійних досягнень, та цінностей інструментальних – орієнтованості на формування ефективних способів та прийомів професійної діяльності та сформованості бажаних психологічних якостей. Незначна формалізованість показників опитувальника зумовила необхідність інтерпретації даних, віднесених до 67,0% довірчого статистичного інтервалу.

Встановлено статистично значущі (при $P \leq 0,05$) відмінності в структурі цінностей обох категорій підслідних. Зокрема, стосовно конкретних та абстрактних термінальних цінностей, у слідчих з досвідом роботи понад 5 років ієрархія цінностей має наступний вигляд. В якості провідних термінальних цінностей обстеженими визначено «здоров'я» та «матеріальна забезпеченість» (71,0% обстежених), «дружні стосунки» (68,4%), «життєва мудрість» (67,7%) та «свобода» (66,2%). В категорії недосвідчених інформаційно-некомпетентних слідчих вагомими визнано «матеріальну забезпеченість» (80,3%), «активне діяльне життя» (72,0%), «дружні стосунки» (70,4%), «свободу» (67,3%) та «пізнання» (65,8%). Стосовно термінальних цінностей професійної

самореалізації, досвідченими слідчими виокремлено «продуктивне життя» (69,2% опитаних) та «суспільне визнання» (68,4%); слідчими з незначним досвідом роботи – «продуктивне життя» (71,8%) та «дружні відносини» (66,5%).

Суттєво більш виразними виявились дані, які характеризували сферу інструментальних цінностей обох категорій слідчих.

1. Цінності етичні, спілкування та виконуваної справи:

-досвідчені слідчі: «відповідальність» (90,6%), «акуратність» та «старанність» (87,0%), «незалежність» (80,2%), «раціоналізм» (77,5%), «ефективність в справах» (68,2%);

-малодосвідчені слідчі: «освіченість» (81,4%), «ефективність в справах» (79,2%), «незалежність» (76,7%), «відповідальність» (66,1%).

Тобто, детермінація прийнятних способів досягнення мети інформаційної діяльності у компетентних слідчих зумовлена низкою професійно-важливих особистісних якостей. Натомість, малокомпетентні слідчі виявились ціннісно-чутливими відносно рівня їх фахової освіченості та соціальної оцінки ефективності інформаційної роботи.

2. Індивідуалістичні, конформістські та альтруїстичні цінності:

-слідчі з досвідом роботи понад 5 років: «раціоналізм» (86,4%), «самоконтроль» (68,8%) та «незалежність» (67,2%);

-слідчі з досвідом роботи менше 5 років: «незалежність» (87,1%), «тверда воля» (71,8%), «вихованість» (69,3%), «раціоналізм» (68,3%).

Інтерпретувати виявлене можливо таким чином, що показники прихильних особистісних інструментальних цінностей в процесі набуття інформаційної майстерності здійснюють обернення за позиціями ієрархії їх вагомості.

3. Цінності самоствердження:

-досвідчені слідчі: «незалежність» (78,8%), «терпимість» (67,2%), «тверда воля» (66,4%);

-недосвідчені слідчі: «освіченість» (83,4%), «ефективність в справах» (70,3%), «самоконтроль» (68,3%).

Ці результати свідчать про те, що у досвідчених слідчих, стосовно цінності самоствердження, домінуючими є параметри особистісно значущі (незалежність, терпимість), а у малодосвідчених – соціально санкціоновані (ступінь освіченості та оцінка ефективності діяльності).

Загалом, усі категорії обстежених осіб виявили статистично значущими термінальними цінностями «матеріальну забезпеченість», а інструментальними – «відповідальність», «ефективність в справах» та «раціоналізм». Найбільш спільними для обох категорій слідчих встановлено: термінальні цінності – «продуктивне життя» та «дружні стосунки», інструментальна цінність – «незалежність». В контексті перспектив організації індивідуально-корекційної роботи слід підкреслити вагомість деяких цінностей, які притаманні ціннісно-орієнтаційній сфері особистості саме інформаційно-компетентних слідчих. Це термінальні цінності – «життєва мудрість», «здоров'я» та «суспільне визнання» та інструментальні – «раціоналізм», «самоконтроль» та «тверда воля».

Виявлені диференційні особливості ціннісних орієнтацій, їх зв'язок із деякими суттєвими особистісними якостями інформаційно-компетентних слідчих дозволяє визначити пріоритетні інформаційні компетенції [13], які можуть бути ключовими в системі фахової освіти майбутніх слідчих, зокрема:

- Нормативності в сфері інформаційної діяльності (знання нормативних документів, суворе дотримання правил та процедур в пошуку та використанні інформації, вирішення організаційно-правових питань щодо отримання інформації);

- Відповідальності за результати власної інформаційної діяльності (поважне ставлення до власної інформаційної роботи, прийняття рішення в складних умовах інформаційного пошуку, організація інформаційно-пошукової роботи в команді);

- Виявлення проблем та прийняття адекватних рішень в сфері інформаційної діяльності (виявлення неузгодженостей і труднощів в методології пошуку інформації, прийняття правильних рішень в різних слідчих ситуаціях,

реалізація послідовних дій на основі відповідних знань, інформації та поставлених цілей);

- Ініціативності в удосконаленні інформаційно-пізнавальної діяльності (прийняття відповідальності за власні дії в сфері пошуку та використання інформації, виявлення проактивної та самостійної позиції в інформаційній роботі, пошук нестандартних рішень у пошуку та використанні інформації, відповідальність за якість виявленої та використаної інформації).

Таким чином, вищезазначене дозволяє сформулювати деякі вагомі висновки.

1. За результатами теоретичного аналізу та експериментального дослідження виявлено особистісні та ціннісно-орієнтаційні особливості, притаманні слідчим з розвиненою інформаційною компетентністю.

2. Встановлено структурні компоненти ціннісної сфери особистості слідчого як основи формування професійно-важливих ціннісних орієнтацій в зв'язку із забезпеченням інформаційної діяльності.

3. Конкретизовано пріоритетні інформаційні компетенції, які повинні бути враховані при плануванні змісту професійного навчання за напрямом «слідча діяльність».

Перспективи подальших досліджень полягають у експериментальному встановленні шляхів та засобів формування, розвитку та удосконалення інформаційної компетентності слідчих в системі професійної освіти та підвищення кваліфікації.

Summary

The thesis is devoted to the decision of problem of place and role of the valued orientations in forming and development of informative competence of investigator of the National police, which is comprehend as the psychical new formation that characterizes possibility of subject by effectively and qualitatively to process the considerable volumes of information. Methodological approach to the problem two basic grounds of analysis of informatively-psychological components and sequence of pre-trial investigation allow to distinguish: normatively-judicial and functional-activity. On results psychological experimental research distinctions are set between

some psychological properties and valued orientations, which are inherent to the informatively-competent investigators.

The system of valued determinations of informative activity represents the capacity of investigator for adequate self-regulation of behavior and oriented to professional self-perfection in the sphere of informative search and analytical work at investigation of offences. The structure-contentively components of the valued sphere of investigators are established. The structure of the valued sphere of informatively-competent investigators is formed by terminal values (aims of individual and professional achievements) and values instrumental (effective methods and receptions of professional informative activity). The row of key informative competences as bases of organization of trade education of future investigators offers. The prospects of the further working of the investigated problem are outlined.

Використана література

1. Парсонс, Т. Система современных обществ. Аспект Пресс, 1997. 270 с.
2. Щепаньский Я.Ю. Элементарные понятия социологии. Прогресс, 1969. 288 с.
3. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным. Вестник МГУ. Серия Психология. №1. 1997. С.20-26.
4. Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України: Соціологічне дослідження Інституту соціології НАН України.: <http://hpsy.ru/public/x2754.htm> (дата звернення - 12.07.2018)
5. Бубнова С.С. Ценностные ориентации как многомерная нелинейная система. Психологический журнал. №5, 1999. С.38-44.
6. Бех І.Д. Проблема особистісних цінностей: стан і орієнтири дослідження. Українська психологія: сучасний потенціал. Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р.). Т.1. Київ: Вид-во ДОК-К, 1996. 431 с.

7. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М: Юрлитинформ, 2001. 352 с.
8. Юридична психологія. Підручник. / Заг.ред. Л.І.Казміренко. Київ: КНТ, 2007. 360 с.
9. Климов Е.А. Общечеловеческие ценности глазами психолога-профессиоведа. Психологический журнал. №4, 1993. С.230-236.
10. Краснорядцева О.М. Ценностная детерминация профессионального поведения педагогов. Сибирский психологический журнал. №7, 1998. С.25-29.
11. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М: Политиздат, 1986. 222 с.
12. Рокич М. Методика "Ценностные ориентации". Большая энциклопедия психологических тестов / авт.-сост. А.А. Карелин. М: Эксмо, 2009. С. 26-28.
13. Карпушина Н.Б. Інформаційна компетентність в професійній діяльності слідчого: дис...канд..психол.наук: 19.00.06 / Націон.Акад.внутр.справ. Київ: 2018. 215 с.